

Prihvaćeno: 29. studenoga 2019.

prof. dr. sc. Ivana Batarelo Kokić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

Odsjek za pedagogiju

batarelo@ffst.hr

Andela Podrug, mag. paed.

Stella Mediterranea d.o.o

andela.podrug@gmail.com

dr. sc. Anita Mandarić Vukušić, predavač

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

Odsjek za pedagogiju

amandari@ffst.hr

OPERACIONALIZACIJA OBRAZOVNIH POLITIKA O PRAVIMA DJECE: ANALIZA DOKUMENATA REPUBLIKE HRVATSKE I SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA

***Sažetak:** U radu se raspravlja o operacionalizaciji obrazovnih politika o pravima djece. Prava djece primarno proizlaze iz temeljnih ljudskih prava koja promiču zadovoljavanje bioloških, socijalnih, psiholoških, intelektualnih i duhovnih potreba. Donošenjem Konvencije o pravima djeteta 1989. godine dolazi do promjene u poimanju prava djece te se ističe aktivna uloga djeteta kao nositelja vlastitih prava. Promiče se i filozofija inkluzije kako bi se svojoj djeci pružile jednake mogućnosti te osigurao rast i razvoj u skladu s individualnim sposobnostima svakog djeteta. Cilj ovog istraživanja bio je ispitati način na koji se djeca i djetinjstvo prikazuju u dokumentima o pravima djece, s naglaskom na aktivnu ulogu djeteta nasuprot zaštitničkom stavu prema djetetu te u kojoj mjeri i na koji način su u dokumentima o pravima djece zastupljene temeljne inkluzivne odrednice. Rezultati kvalitativne deskriptivne analize ključnih dokumenata ukazuju na to da iako se u literaturi promiče uloga djeteta kao aktivnog sudionika i nositelja vlastitih prava taj je koncept potrebno i dalje razvijati.*

***Ključne riječi:** dijete kao nositelj prava, inkluzija, obrazovne politike, prava djece.*

UVOD

Obrazovni sustav duboko je ukorijenjen u društveni, kulturni, politički i ekonomski kontekst te svi ovi sustavi imaju direktan ili indirektan utjecaj na njega (Louis, 1993). Obrazovanje je u uskoj vezi s političkom vlasti i vladajućom ideologijom koje donose zakonske odredbe i regulative kojih su se dužni pridržavati svi građani pojedine države. Za potrebe ovog rada politike možemo odrediti kao eksplicitne ili implicitne odluke ili skupine odluka koje postavljaju smjernice za donošenje budu-

ćih odluka, koje mogu pokrenuti ili usporiti djelovanje ili voditi provedbu prethodnih odluka (Haddad i Demsky, 1995).

Obrazovne politike mogu se odrediti kao načela i vladine politike u području obrazovanja ili skup zakona i pravila koji reguliraju rad obrazovnih sustava (Bell i Stevenson, 2006). Pojam obrazovnih politika nije određen isključivo propisanim načelima i akcijama koje je potrebno slijediti već ga je potrebno promatrati kao dinamičan, a ne statičan proces (Trowler, 2003). U skladu s tim, Kovač (2007: 257) navodi da obrazovne politike nužno nadilaze „puko navođenje i opisivanje izvršnih, administrativnih, savjetodavnih i pravosudnih institucija i/ili službenih tekstova koji usmjeravaju područje obrazovanja na različitim hijerarhijskim (institucionalnim) razinama vlade ili obrazovnih organizacija“.

Kreiranje obrazovne politike svake države počiva na politikama vladajuće stranke. Vladine politike imaju ključnu ulogu u omogućavanju i reguliranju obrazovnog sustava. Bile one nacionalne ili lokalne, imaju direktan utjecaj na zbijanja u školama i fakultetima, ali i na osoblje koje je zaposleno u tim školama. Osoblje je zaduženo za provođenje politika koje su drugi kreirali, a u tom procesu razumijevanja i implementiranja politika i sami formiraju svoje politike. Sam proces stvaranja obrazovnih politika nije nešto što se odvija „tamo gore“, već i „tu dolje“ (Bell i Stevenson, 2006). Budući da svaka obrazovna politika funkcionira kao ciklus sastavljen od sedam faza: analiza postojećeg stanja, proces osmišljavanja političkih rješenja, evaluacija političkih rješenja, stvaranje odluka, planiranje implementacija politika, procjena utjecaja politika, sljedeći ciklusi politika (Haddad i Demsky, 1995), za njeno djelotvorno funkcioniranje esencijalno je uključivanje svih aktera obrazovnih politika. To znači da se ključne odluke ne smiju donositi bez konsultiranja s onima koji će neposredno te odluke i provoditi.

Budući da na obrazovne politike djeluju i manje vidljive strukture, nemoguće ih je analizirati izolirano od ostalih čimbenika koji djeluju na obrazovni proces (Kovač, 2007). Analiza obrazovnih politika mora obuhvaćati različite razine na kojima se one formiraju i razvijaju, kao što su brojnost obrazovnih institucija i važnost pojedinog kulturnog konteksta (Bell i Stevenson, 2006). Ponekad se prilikom implementacije praktičari mogu odmaknuti od originalne ili dogovorene ideje, što može rezultirati lošom učinkovitosti same obrazovne politike. Dakle, kako bi osigurali uspješan razvoj i implementaciju obrazovne politike, potrebno je dobro poznavanje političke arene u obrazovnoj politici i aktera koji sudjeluju u tom procesu (Kovač, 2007).

PRAVA DJECE

Poštivanje temeljnih ljudskih prava uključuje i poštivanje prava djeteta. U suvremenom svijetu prava djece određena su *Konvencijom o pravima djeteta* (UN, 1989) koja osim što određuje prava djeteta naglašava i odgovornost i obvezu države u osiguranju tih prava svakom djetetu. Svaka država koja je potpisala i ratificirala konvenciju (stranka *Konvencije*) dužna je osigurati „razvijanje optimalnih uvjeta za djetetov rast i razvoj, kako bi se ono skladno razvijalo u tjelesnom, umnom, emocionalnom i socijalnom pogledu, u uvjetima slobode, dostojanstva, prihvaćanja, ljubavi i razumijevanja“ (Maleš, Milanović i Stričević, 2003: 13).

Pridavanje pažnje pitanju dječjih prava po prvi put u modernoj povijesti ističe ideju o ravnopravnosti djece s odraslima, dopušta im pravo na izražavanje mišljenja i sudjelovanje u društvenom životu (Kopić i Korajac, 2010). To se prepoznaje u mnogim međunarodnim dokumentima od kojih je prvi Ženevska *deklaracija o pravima djeteta* (1924). U njoj se promiču „prava djeteta na tjelesni i duhovni razvoj: pravo djeteta na ishranu, zdravstvenu njegu i socijalnu zaštitu, pravo na pomoć u nevolji, zaštitu od iskorištavanja te podizanje djeteta na način da ono postane svjesno svojih sposobnosti koje služe ljudskom društvu“ (Kopić i Korajac, 2010: 46). Nadalje, godine 1948. done-sena je *Opća deklaracija UN-a o ljudskim pravima* kojom se djeci osigurava sloboda i jednakost po rođenju, zabranjuje ropstvo, mučenje ili ponižavanje i osigurava sudska zaštita (Kopić i Korajac, 2010), a 1959. godine donesena je *Deklaracija o pravima djeteta* koja roditeljima, pojedincima i vladajućima iznosi načela kojih bi se trebali pridržavati kako bi djetetu osigurali sretno djetinjstvo (Kopić i Korajac, 2010). Još jedan važan događaj koji je vodio ka poboljšanju prava djece bilo je UN-ovo nominiranje 1979. godine kao Međunarodne godine djeteta. Isticanje prava djeteta u javnom diskursu, potaklo je mnoge države da sagledaju i unaprijede nacionalno poimanje statusa djeteta. Također, važno je naglasiti kako se tada počelo uočavati da politike, bilo nacionalne ili međunarodne, imaju snažan utjecaj na kvalitetu života djece (Hayes, 2002).

Najvažniji zaokret u poimanju dječjih prava dogodio se 1989. godine kada je UN donio *Konvenciju o pravima djeteta*. Od tada su doneseni brojni dokumenti koji ističu nužnost poduzimanja konkretnih akcija globalne zajednice (Kopić i Korajac, 2010). Kratko nakon toga, 1990. godine usvojena je *Svjetska deklaracija o opstanku, zaštiti i razvoju djece* (1990) i osmišljen *Plan djelovanja za primjenu Svjetske deklaracije*. Kao zaključak donesen je dokument „*Svijet dostojan djece*“ koji se temelji na načelima „ukidanja diskriminacije, jednakog vrednovanja svakog dijeta, postupanja u skladu s djetetovim najboljim interesima, slušanja; ulagati u djecu – preraspodjelom financijskih sredstava postići poboljšanja zdravlja, prehrane i obrazovanja; zaštititi djecu – od rata, nasilja, izrabljivanja, bolesti, zlostavljanja, zanemarivanja te sačuvati okoliš za buduće naraštaje“ (Kopić i Korajac, 2010: 47-48). Europska unija i dalje naglašava važnost konstantnog promicanja i zaštite prava djece i razvija strategije bolje zaštite djetetovih prava u praksi. Budući da se Europska unija u svojem djelovanju u velikoj mjeri oslanja na dokumente Vijeća Europe, države članice ratificiranjem konvencija postižu jednake standarde u zaštiti prava djece (Hrabar, 2013).

S ciljem provedbe komparativnog istraživanja obrazovnih politika o ljudskim pravima u Republici Hrvatskoj i Sjedinjenim Američkim Državama, u daljnjem tekstu prikazani su ključni dokumenti o razvoju prava djece te dokumenti usmjereni na provođenje prava djece u odgojno-obrazovnim ustanovama u ove dvije zemlje. Između dvaju sustava u središtu usporedbe postoje spone s obzirom na kurikularni pristup koji je u strukturi obrazovnih sustava te strukturirane zakone o pravima djece koji se reflektiraju na odgojno-obrazovnu praksu. S obzirom na međunarodne dokumente o dječjim i ljudskim pravima te način na koji se implementiraju, pri čemu je Hrvatska zemlja potpisnica relevantnih međunarodnih sporazuma, a Sjedinjene Američke Države nisu potpisnice i samo dijelom preuzi-

maju odgovornost zadanu spomenutim dokumentima, u kontekstu komparativnog istraživačkog pristupa, usporedba dvaju sustava ostavlja dovoljno prostora za uočavanje sličnosti i razlika u implementaciji i provedbi politika o ljudskim i dječjim pravima, a s ciljem donošenja zaključaka o mogućim varijacijama u ostvarivanju djetetovih prava.

RAZVOJ PRAVA DJECE U REPUBLICI HRVATSKOJ I SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA

Iako se u Republici Hrvatskoj prepoznaje vrijednost prava djeteta te su doneseni mnogi dokumenti (*Obiteljski zakon, Naputak za provedbu Zakona o državnim maticama i upisu posvojenja u maticu rođenih, Zakon o socijalnoj skrbi, Zakon o udomiteljstvu, Zakon o doplatku za djecu, Zakon o roditeljskim naknadama i roditeljskim potporama, Kazneni zakon, Zakon o kaznenom postupku, Zakon o izvršenju sankcija izrečenih maloljetnicima za kaznena djela i prekršaje, Zakon o sudovima, Prekršajni zakon, Izmjene i dopune zakona o osnovnom školstvu, Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, Pravilnik o postupku utvrđivanja psihofizičkog stanja djeteta, Zakon o azilu, Zakon o strancima, Sudskog poslovnika, Zakon o oružju, Zakon o audiovizualnim djelatnostima, Zakon o elektroničkim medijima, Zakon o sigurnosti prometa na cestama, Zakon o trgovini, Zakon o zaštiti potrošača, Zakon o pravnoj pomoći*, prema Filipović, 2009) s ciljem zaštite i skrbi za prava djece, još uvijek postoje brojni problemi u samoj zakonskoj regulativi, ponajviše u primjeni i zaštiti prava djece u praksi. Važan čimbenik u zaštiti i promicanju ljudskih prava te pokazatelj dosegnute razine zagovaranja prava djeteta je Pravobranitelj za djecu. Uredi pravobranitelja za djecu imaju posebnu ulogu u nadziranju rada državne administracije i izvršavanju obveza zaštite i promicanja prava djece na nacionalnoj razini, predlažu poduzimanje mjera za izgradnju cjelovitog sustava zaštite i promicanja prava djece (Pravobranitelj, 2016). Prema izvješću Pravobranitelja za djecu (2014) potvrđeno je da se najveći broj problema odnosi na diskriminaciju u području odgoja i obrazovanja u kojem se često javlja problem povezan s poštivanjem slobode misli, savjesti i vjeroispovijesti, te je problem nasilja među djecom još uvijek vrlo visok. Također, pri donošenju odluka često se ne razmatra najbolji interes za dijete, ne uvažava mišljenje djeteta u dovoljnoj mjeri, u javnosti i medijima još uvijek ne štiti privatnost djeteta te su djeca podvrgnuta samovoljnom ili nezakonitom miješanju u njihov privatni život. U slučaju nasilja među djecom i mladima moguće je zaključiti da se protokoli primjenjuju površno i nepotpuno te nedostaje multidisciplinarni i multisektorni pristup u rješavanju problema i pružanju pomoći djeci žrtvama i djeci počiniteljima nasilja (Pravobranitelj za djecu, 2014).

Zakonska utemeljenost zaštite prava djece u odgojno-obrazovnim ustanovama u Republici Hrvatskoj proizlazi iz sljedećih dokumenata: *Ustav Republike Hrvatske, Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina, Zakon o radu, Zakon o prosvjetnoj inspekciji, Zakon o stručno-pedagoškom nadzoru, Zakon o zaštiti osobnih*

podataka, Obiteljski zakon, Zakon o socijalnoj skrbi, Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, Pravilnik o osnovno školskom odgoju i obrazovanju darovitih učenika, Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama i većim teškoćama u razvoju, Pravilnik o praćenju i ocjenjivanju učenika, Protokol o postupanju u slučaju nasilja u obitelji, Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima.

Pri kreiranju svog zakonodavstva, Sjedinjene Američke Države vode se međunarodnim i regionalnim dokumentima o ljudskim pravima i pravima djece poput *UN-ove deklaracije o pravima djece, Konvencije o najnižoj dobi, Opće deklaracije o ljudskim pravima, Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima ili Američke konvencije o ljudskim pravima.* Iako je SAD potpisao UN-ovu *Konvenciju o pravima djece* 90-ih godina prošlog stoljeća, još uvijek ju nije ratificirao. Razlog za to može biti u činjenici da bi pri ratifikaciji ovog dokumenta Vlada SAD-a utjecala na autonomnost politika svake savezne države budući da bi zahtijevala promjene njihovih politika i zakona o pravima djece. Drugi razlog leži u zakonodavstvu, jer iako su neki zakoni SAD-a gotovo u potpunosti suglasni s *Konvencijom*, neki joj se u potpunosti protive (Walker, Brooks i Wrightsman, 1998).

Bez obzira na tu činjenicu, prava djece u SAD-u se razvijaju, i to od 1974. godine kada je donesen zakon *Child Abuse Prevention and Treatment Act (CAPTA)*. Od tada je Kongres Sjedinjenih Američkih Država odobrio više zakona (točnije 30) koji su imali značajan utjecaj na državne organizacije za zaštitu prava djece. Zakoni su najčešće zahtijevali od ministarstava i organizacija da donesu ili izmijene nacionalne politike i propise. Novi zakoni također su poticali na suradnju na razini države donošenjem jedinstvenog državnog zakonodavstva, razvojem ili revizijom politika i propisa državnih agencija, ali i provedbom novih programa (U.S. Department of Health and Human Services, Children's Bureau, 2016).

Moguće je zaključiti da su prava djece u SAD-u ipak zaštićena zakonima, a odnose se na promicanje i zaštitu prava na socijalnu skrb, zdravstveno osiguranje, obrazovne i posebne potrebe svakog djeteta te sprječavanje krijumčarenja djece, dječjeg rada i reguliranja načina na koji pravni sustav postupa s maloljetnicima. Dakle, svaka savezna država ima svoj pravni i administrativni okvir koji se odnosi na zaštitu prava djece i obitelji, ali njihovo zakonodavstvo mora biti usklađeno s nacionalnim zahtjevima i smjernicama (U.S. Department of Health and Human Services, Children's Bureau, 2016).

PRAVA DJECE U OBRAZOVNOM SUSTAVU

Osnovno pravo koje djeca ostvaruju je pravo na obrazovanje, pri čemu se svakoj osobi daje mogućnost razvoja i stjecanja intelektualne, duhovne i društvene samostalnosti putem usvajanja znanja, vještina, vrijednosti i stavova (Širanović, 2012). To pravo je temeljno, nedjeljivo i neotuđivo pravo u kategoriji kulturnih prava i sloboda, a proizlazi iz prava čovjeka na njegov neometani razvoj (Spajčić-Vrkaš, 2001).

Koncept ljudskih prava se ostvaruje unutar pojedine države pri čemu se pravo na obrazovanje prepoznaje kao ekonomsko, socijalno i kulturno pravo, a koje se često tretira kao kvazi pravo zbog čega može ostati zanemareno (Tomaševski, 2001). Nadalje, obrazovne politike pojedinih država pod utjecajem su globalnih kretanja i sagledavanja obrazovanja kao tržišne djelatnosti (Tomaševski, 2001). U obrazovnim politikama pojedinih država prisutna je razlika u definiciji i načinu provedbe besplatnog obrazovanja. Prilikom provedbe prava na obrazovanje u određenim obrazovnim sustavima, uzima se u obzir opseg financiranja te razina obrazovanja koje je u određenom sustavu obvezno. Obvezno obrazovanje podrazumijeva mogućnost besplatnog školovanja na određenoj obrazovnoj razini u okviru javnog školstva u određenom sustavu (Batarelo, Podrug i Apostoloski, 2009). U državama u kojima je vlada spremna ukloniti sve financijske prepreke za ostanak djece u školi koristi se šira definicija besplatnog obrazovanja, a koja je u skladu s međunarodnim zakonom o ljudskim pravima (Tomaševski, 2008).

Pravo na obrazovanje je pravo na jednakost prilika bez diskriminacije te ono mora biti raspoloživo, dostupno i inkluzivno prema svoj djeci (UNICEF, 2014). Pojam prava na obrazovanje je u uskoj vezi s pojmom obrazovne inkluzije koji je pod utjecajem UNESCOvih akcija postao dio globalne vizije obrazovne politike (UNESCO, 1994, 2000, 2015). Obrazovna inkluzija predstavlja multidimenzionalni koncept koji podrazumijeva poštivanje i poticanje različitosti i raznolikosti po pitanju ljudskih prava, društvene jednakosti kao i promicanje integracije djece s teškoćama i posebnim potrebama kao posebnog oblika odgoja i obrazovanja. Događaj koji je potaknuo razvoj obrazovne inkluzije bila je Svjetska konferencija o obrazovanju za sve, koja se održala 1990. godine u Jomtien, te donošenje dokumenta *Izjava iz Salamanke i okvir za djelovanje o obrazovanju za posebne potrebe* u okviru Svjetske konferencije o posebnim obrazovnim potrebama, koja je održana 1994. godine (Vican i Karamatić Brčić, 2013). Iako je u tom dokumentu naglasak stavljen na djecu s posebnim potrebama istaknuto je da se koncept inkluzije u obrazovanju ne može razvijati u izolaciji, već treba biti temelj svih obrazovnih politika, strategija i reformi cjelokupnog školskog sustava (UNESCO, 2009). U svijetu u kojem mnogi nepovoljni faktori, a ponajprije siromaštvo i marginalizacija, svakodnevno nepovoljno utječu na obrazovanje (UNESCO, 2009), mogući odgovor nalazi se upravo na razini provedbe inkluzije u školama koje trebaju osigurati promjenu cjelokupne paradigme školstva, metoda i strategija koje se koriste u obrazovanju, a naglasak staviti na dijete, njegovo sudjelovanje u obrazovanju i na jednak pristup obrazovanju (Hornby, 2014).

Zabrana diskriminacije jedno je od osnovnih načela Europske unije te upravo ona i Vijeće Europe donose niz direktiva koje zabranjuju diskriminaciju na temelju spola, rase, boje kože, etničkog ili društvenog podrijetla, genetskih osobina, jezika, vjere ili uvjerenja, političkog ili bilo kojeg drugog mišljenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovinskog statusa, rođenja, invaliditeta, dobi i seksualne orijentacije. Temelj za promicanje jednakosti za sve sadržan je u *Europskoj socijalnoj povelji, Europskoj konvenciji o ljudskim pravima i Povelji Europske*

Unije o temeljnim pravima (Agencija Europske unije za temeljna prava i Vijeće Europe, 2016). Iako je Europa učinila značajan iskorak u poštovanju i zaštiti djetetovih prava, u školama je još uvijek prisutna prevelika segregacija romske djece, kao i djece državljana trećih zemalja i one koja traže azil (Agencija Europske unije za temeljna prava i Vijeće Europe, 2016).

Republika Hrvatska ratificirala je najvažnije međunarodne konvencije o ljudskim pravima i pravima manjina te usvojila pravni okvir Europske unije za ostvarivanje obrazovanja za sve. Pravno gledajući, prihvatila je prijedloge potrebne za poticanje potpune inkluzivne politike (Ivančić i Stančić, 2013), ali moguće je primijetiti da u hrvatskom obrazovnom sustavu socijalna inkluzija nije regulirana posebnim zakonima. Kao sastavni dio javlja se u *Zakonu o odgoju i obrazovanju u osnovnim i srednjim školama* (2008), *Zakonu o predškolskom odgoju* (2007), *Zakonu o osnovnom školstvu* (2003), *Zakonu o srednjem školstvu* (2003), *Zakonu o strukovnom obrazovanju* (2009) i *Zakonu o znanstveno-istraživačkoj djelatnosti i visokom obrazovanju* (2003)⁹ koji počivaju na načelu integracije i inkluzije. Također, U Republici Hrvatskoj pravo na obrazovanje kao dio osobnih i političkih sloboda i prava određen je člankom 66. *Ustava Republike Hrvatske* (2010). Međutim, unatoč svim pravnim nastojanjima pravilnici o obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju često ne prate zakonske regulative o uključivanju djece s teškoćama u redovni odgojno-obrazovni sustav. Česti problemi koji se javljaju su: diskriminirajuće radnje kao i izostajanje adekvatnog izbora, obučavanja i financijske potpore pomoćnika u nastavi za djecu s teškoćama u razvoju (Pravobranitelj za djecu, 2014), pravilnik o broju učenika u miješanim razredima, nedostatak sredstava, neprikladne školske zgrada te propusti u obrazovanju nastavnika (Batarelo Kokić, Vukelić i Ljubić, 2009).

U Sjedinjenim Američkim Državama posebna pozornost pridaje se uključivanju svih učenika u odgojno-obrazovni sustav, a posebno djece s posebnim potrebama. Postoje brojni zakoni koji se odnose na obrazovanje djece s posebnim potrebama i sprječavanje njihove diskriminacije. Temeljni zakoni koji brane prava djece s posebnim potrebama su *Individuals with Disabilities Education Act (IDEA)* koji je stupio na snagu 2004. godine te *Vocational Rehabilitation Act* (2015) koji je zamijenio *The Rehabilitation Act* iz 1973. godine. Inkluzija u odgojno-obrazovnom sustavu SAD-a odnosi se na predanost da se sva djeca s teškoćama uključe u redovne škole u najvećoj mogućoj mjeri. To pokazuju i sljedeći podatci: oko devedeset šest posto učenika s poteškoćama pohađa redovne škole, a samo četiri posto izdvaja se u ustanove koje su posebno organizirane za rad s djecom s posebnim potrebama; većina djece koja pohađa redovne škole smještena je u redovne razredne odjele uz odgovarajuću podršku i pomoć; broj sati koje dijete provede van redovnog razrednog odjela varira s obzirom na posebne potrebe svakog učenika; međutim, oko polovice učenika s posebnim potrebama provede osamdeset posto ili više vremena u primarnom razrednom odjeljenju (U.S. Department of

9 <https://www.zakon.hr/>

Education, Office of Special Education and Rehabilitative Services, 2008). Bolja skrb za inkluzivna prava u SAD-u može se dovesti u usku vezu s činjenicom da se izdvajaju i odobravaju nepovratna sredstva za usluge profesionalne rehabilitacije i kontinuirano razvijaju specijalni oblici obrazovanja, unaprjeđuju postojeće prakse te provode novi programi istraživanja i osposobljavanja osoba koje rade s djecom s poteškoćama (U.S. Department of Education, 2017).

METODA ISTRAŽIVANJA

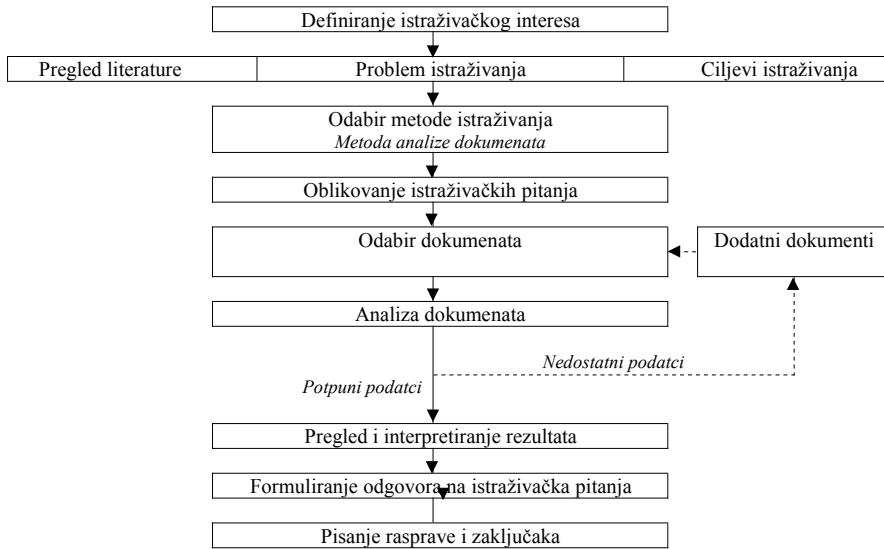
Kako bi se ispitao načina na koji se djeca i djetinjstvo prikazuju u dokumentima o pravima djece, korištena je metoda kvalitativne deskriptivne analize. Navedena metoda analize temelji se na pojedinim činjenicama koje su uvijek uvjetovane pojedinim kontekstom i situacijom koji daju tim činjenicama značenje. Ovom metodom nastoji se što vjernije prikazati određenu situaciju te što više umanjiti osobne interpretacije istraživača (Sandelowski, 2000).

Analiza dokumenata sustavni je postupak pregleda ili evaluacije dokumenata - tiskanih i elektronskih (računalnih i internetskih) materijala. Kao i druge analitičke metode u kvalitativnom istraživanju, ona podrazumijeva pregled i interpretiranje rezultata kako bi se potaknulo značenje, steklo razumijevanje i razvilo empirijsko znanje (Corbin i Strauss, 2008). Analiza dokumenta temelji se na pretpostavci da ni jedan dokument ne bi trebao biti prihvaćen u nominalnoj vrijednosti te da iščitavanje dokumenata mora biti popraćeno proučavanjem konteksta. Wellington (2015: 215) navodi sedam komponenta koje su korištene kao okvir za analizu dokumenata u ovoj studiji, a to su: prepoznavanje konteksta, autorstva, ciljane publike, cilja i svrhe; interesne skupine; žanra, stila i načina pisanja te prezentacije i izgleda.

Nadalje, pri analizi dokumenata istraživač koristi svoja polazišta, znanja i teorijska stajališta te ih povezuje sa stajalištima iznesenim u dokumentu i stajalištima samog autora dokumenta. Ovakav dijalog podrazumijeva stvaranje "hermeneutičkog kruga" u kojem tekst shvaćamo oslanjajući se na referentni okvir u kojem je dokument nastao (Wellington, 2015).

POSTUPAK ISTRAŽIVANJA

Postupak istraživanja korišten u ovoj studiji moguće je prikazati kroz tijek provedbe kvalitativne deskriptivne analize (slika 1).

Slika 1. Postupak kvalitativne deskriptivne analize¹⁰

Pri odabiru dokumenata važno je uvjeriti se u autentičnost (utvrđivanje porijekla ili autorstvo dokumenta), pouzdanost (procjena točnosti i vjernosti dokumenta), reprezentativnost (procjena tipičnosti dokumenta) te značenje (procjena tj. analiza samog dokumenta) dokumenta (Wellington, 2015: 213). Kako bi se odgovorilo na postavljena istraživačka pitanja provedena je metoda analize odabranih nacionalnih dokumenata dvaju država, Sjedinjenih Američkih Država i Republike Hrvatske:

1. *Svjetska deklaracija o opstanku, zaštiti i razvoju djece*, 1990
2. *Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava*, 1996
3. *Ustav Sjedinjenih Američkih Država*, 2011
4. *Elementary and Secondary Education Act of 1965 (ESEA)*¹¹
5. *Individuals with Disabilities Education Act, 2004 (IDEA)*¹²
6. *Ustav Republike Hrvatske*, 2010 te
7. *Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi*, 2008.

PROBLEM ISTRAŽIVANJA I ISTRAŽIVAČKA PITANJA

Problem istraživanja vezuje se uz dva pristupa poimanja djeteta zastupljena u literaturi o pravima djece. Prvi pristup odnosi se na poimanje djeteta kao pravnog subjekta koji je ujedno nositelj svojih prava, a drugi na poimanje djeteta kao subjekta čija je prava potrebno zaštititi (Holzscheiter, 2010). Postavlja se pitanje mjere u kojoj je u dokumentima o pravima djece zastupljena aktivna uloga djeteta te zastupljenosti aspekata povezanih sa zaštitničkim odnosom prema djeci. Nadalje, suvremena lite-

¹⁰ Adapted from the qualitative research procedure flow chart (Nie, 2017).

¹¹ Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, 1965

¹² Zakon o odgoju i obrazovanju osoba s poteškoćama, 2004

ratura inkluziju promatra kao multidimenzionalni koncept koji podrazumijeva poštovanje i poticanje različitosti. Kako bi se dobio odgovor na pitanje o zastupljenosti inkluzivnih odrednica u dokumentima o pravima djece ispitat će se u kojoj mjeri dokumenti promiču nediskriminaciju i jednakost za svu djecu i pružaju jednake mogućnosti za djecu bez obzira na njihove posebne potrebe.

U ovom istraživanju postavljena su dva istraživačka pitanja:

- 1) Na koji način se u dokumentima o pravima djece prikazuju djeca, s posebnim naglaskom na aktivnu ulogu djeteta nasuprot zaštitničkom stavu prema djetetu?
- 2) Na koji način i u kojoj mjeri su u dokumentima o pravima djece zastupljene inkluzivne odrednice?

REZULTATI ANALIZE

1. Na koji način se u dokumentima o pravima djece prikazuju djeca, s posebnim naglaskom na aktivnu ulogu djeteta nasuprot zaštitničkom stavu prema djetetu?

Iako se krajem dvadesetog stoljeća slika o djetetu mijenja te se na dijete počinje gledati kao osobu koja je ravnopravna s odraslima, u dokumentima o pravima djece nerijetko nailazimo na upute i naloge odraslima kako štiti i promicati prava djece. *Svjetska deklaracija o opstanku, zaštiti i razvoju djece* (1990) ističe odgovornosti i zadaće koje se trebaju ispuniti kako bi djeca uživala svoja prava. Dijete se poima kao ranjivo biće ovisno o odraslima (Članak 2.), a diskurs zaštite djece prožima se kroz cijeli dokument (Članak 8, 11 i 20.). Iako u cijelom dokumentu nedostaje aspekt potpunog aktivnog angažmana djeteta, u Članku 2. dijete se definira kao znatizeljno i aktivno biće puno nade, a u Članku 15. ističe se da se djeci treba pružiti mogućnost da pronađu vlastiti identitet i da shvate važnost vlastitog postojanja kako bi bili spremni za odgovorno građanstvo i sudjelovanje u kulturnom životu društva.

Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava (1996) temelji se na potpuno drugačijoj filozofiji. Naime, gotovo cijeli dokument polazi od pretpostavke da je dijete pravni subjekt te ističe nužnost informiranje djece o vlastitim pravima, omogućavanja prava na izražavanje vlastitog mišljenja, samostalnog odlučivanja te objašnjavanja djetetu o posljedicama vlastitih i tuđih radnji (Članak 1., 3. i 10.).

Analiza dokumenata na razini države očitovala se u analizi *Ustava* (2010), *Zakona o odgoju i obrazovanju Republike Hrvatske* (2008) i pripadajućih dokumenata SAD-a: *Ustav Sjedinjenih Američkih Država*, (2011), *Elementary and Secondary Education Act* (1965) i *Individuals with Disabilities Education Act* (2004). Budući da su zakoni i ustavi po prirodi drugačiji dokumenti od deklaracija i konvencija te njihova svrha nije isključivo promicanje prava djece, može se primijetiti da u dokumentima izostaje primarna usmjerenost na dijete.

Ustav Sjedinjenih Američkih Država (2011) kao i *Ustav Republike Hrvatske* (2010) djecu poimaju kao ravnopravne građane svoje države koji imaju ista građanska prava kao i odrasli. *Ustav Sjedinjenih Američkih Država* ne propisuje definiciju djeteta kao ni posebna prava koja se odnose isključivo na djecu. *Ustav Republike Hrvatske* prožet je diskursom zaštite te Člankom 63. i 64. posebno štiti materinstvo,

djecu i mladež te propisuje zadaće i dužnosti države i roditelja koje je potrebno ispuniti kako bi dijete živjelo u blagostanju.

Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (RH, 2008) pri definiranju prava učenika ističe njihovu aktivnu ulogu. Dominira slika kompetentnog djeteta koje je sposobno samostalno odlučivati o vlastitom odgojno-obrazovnom procesu, kojemu je potrebno osigurati podršku kako bi se vlastitim angažmanom razvilo do maksimuma svojih potencijala (Članak 61.).

Zakoni koji su na snazi u SAD-u kompleksni su dokumenti primarno usmjereni na djecu s poteškoćama i djecu koja postižu lošije rezultate na godišnjim testiranjima. Dokument *Elementary and Secondary Education Act* (1965) pruža detaljan plan financiranja lokalnih obrazovnih organizacija i škola kako bi se ostvarila potpuna inkluzija i poboljšao akademski uspjeh sve djece. Djecom se poimaju sve osobe mlađe od dvadeset jedne godine te se polazi od pretpostavke da su sva djeca kompetentna i sposobna aktivno sudjelovati u odgojno-obrazovnom procesu (Odjeljak 1001.) te im je potrebno organizirati odgovarajuću podršku u obliku znanstveno utemeljenih programa kako bi ostvarili sve svoje potencijale (Odjeljak 5462.). Osim toga posebno se ističu i posebne zadaće koje svaka škola i lokalna obrazovna agencija moraju ispuniti, poput školskih programa i dodatnih aktivnosti kojima se obogaćuje količina i kvaliteta nastave (Odjeljak 1001.(8)). Kako bi to postigli posebna pozornost pridaje se kvaliteti nastave te profesionalnom usavršavanju nastavnika (Odjeljak 1001.(10)).

2. Na koji način i u kojoj mjeri su u dokumentima o pravima djece zastupljene inkluzivne odrednice?

U odgojno-obrazovnom sustavu inkluzija polazi od osiguravanja jednakih šansi i jednakog pristupa te oblika obrazovanja u skladu s individualnim potrebama djece, uključujući djecu s posebnim potrebama (djeca s teškoćama i darovita djeca), prognanike, izbjeglice, imigrante i djecu iz depriviranih i obespravljenih zajednica. Među analiziranim dokumentima *Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava* (1996) ne sadrži posebne inkluzivne elemente, osim što Člankom 1. navodi da promiče jednakost prava i šansi te se primjenjuje na djecu do 18 godina. Veća usmjerenost na inkluzivne odrednice nalazi se u *Svjetskoj deklaraciji o opstanku, zaštiti i razvoju djece* (1990) koja promiče međunarodnu suradnju u zaštiti prava te jednakost obrazovnih mogućnosti (Članak 20.(6)), bez obzira na ekonomski status, nacionalnost, spol ili posebne potrebe djece. *Deklaracija* je posebno usmjerena na djecu s posebnim potrebama i onu koja žive u teškim okolnostima (Članak 20.(7)), promiče nužnost pružanja posebne pomoći i podrške djeci iz zemalja u razvoju ili nerazvijenih zemalja (Članak 20.(10)), djece odvojenih od roditelja (Članak 20.(5)) i jednake mogućnosti za žene (Članak 12.).

Ustav Republike Hrvatske (2010) i *Ustav Sjedinjenih Američkih Država* (2011) štite temeljna građanska prava svih svojih građana: pravo na život, slobodu, i ravnopravnost (*Ustav SAD*, 2011, Članak 1., Amandman 1.) neovisno o rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju ili drugim osobinama

(*Ustav RH*, 2010, Članak 14.) *Ustav SAD-a* (2011) jamči pravo glasa osobama starijima od osamnaest godina (*Ustav, SAD*, 2011, Amandman 26), a nikome ne smije biti uskraćeno na temelju rase, boje kože, prijašnjeg ropstva (*Ustav SAD*, 2011, Amandman 15.) ili spola (*Ustav SAD*, Amandman 19.). *Ustav RH* posebno štiti prava nacionalnih manjina (Člankom 15.), svim državljanima osigurava jednaka prava pred sudom i drugim tijelima (Članak 26.), a osobama bez državljanstva pruža utočište (Članak 33.). Zajamčena su prava na prakticiranje vlastite vjeroispovijesti (Članak 40. i 41.), ističe se potreba zaštite osoba s invaliditetom (Članak 58) i inkluzivnost u odgojno-obrazovnom sustavu (Članak 66.).

Odgojno-obrazovni zakoni izrazito su inkluzivni. *Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnim i srednjim školama Republike Hrvatske* (2008) Člankom 4.(1)3 osigurava svim učenicima odgoj i obrazovanje „u skladu s općim kulturnim i civilizacijskim vrijednostima, ljudskim pravima i pravima djece“. Promiče se jednakost obrazovnih šansi prema individualnim sposobnostima (Članak 4.(2)2), osnovnoškolsko obrazovanje je obvezno (Članak 4.(2)1), a upis u srednju školu jednak je za sve (Članak 22.(4)). Jednaka prava i uvjete za obrazovanje imaju i djeca državljana EU, azilanti te stranci pod supsidijarnom zaštitom ili privremenom zaštitom (Članak 45. i 46.). Pripadnicima nacionalnih manjina omogućava se nastava po nastavnom planu i programu na jeziku i kulturi nacionalne manjine (Članak 142.(3)). Država je dužna osigurati i potporu nastave materinskog jezika i pripreme nastavnika koji će provoditi ove oblike nastave (Članak 43. i 44.). Učenicima iz udaljenih područja škola je dužna organizirati besplatan prijevoz (Članak 69.). Nadalje, posebni oblici obrazovanja moraju se osigurati i djeci s posebnim potrebama (darovitim i učenicima s teškoćama) (Članak 62.(1)). Škola je dužna provoditi praćenje i poticanje darovitih učenika i organizirati im dodatnu nastavu (Članak 34.) i dodatan rad prema njihovim interesima i sposobnostima (Članak 63). Učenici s teškoćama su učenici s teškoćama u razvoju ili učenju, ponašajnim ili emocionalnim problemima te teškoćama uvjetovanim odgojnim, socijalnim, ekonomskim, kulturnim i jezičnim čimbenicima. S obzirom na vrstu teškoće mogu se primijeniti posebni oblici školovanja, nastavni planovi i programi i primjereni oblici pomoći u učenju (Članak 65.) koji se mogu odvijati u posebnim razredni odjelima (Članak 32.) i putem dopunske nastave (Članak 33.), uz uključivanje pomoćnika u nastavi ili stručno komunikacijskih posrednika (Članak 99.). Za učenike koji nisu u mogućnosti pohađati nastavu, uz odobrenje Ministra, nastava se može organizirati u kući ili u zdravstvenoj ustanovi, a imaju mogućnost polaganja predmetnog ili razrednog ispita (Članak 42.) Nastava na daljinu može se odvijati putem elektroničke komunikacije a škola je dužna osigurati odgovarajuća pomagala (Članak 42.).

Zakon Elementary and Secondary Education Act (1965) u Odjeljku 1001. navodi da je svrha dokumenta osigurati svim učenicima jednaku priliku za sudjelovanje u visoko kvalitetnom obrazovanju te ih osposobiti za visoko obrazovanje ili zaposlenje. Posebno su usmjereni na djecu s posebnim potrebama, djecu lošijih akademskih postignuća, nedovoljnim znanjem engleskog jezika, migrantima, pripadnicima starosjedioca. Odgovornost vlade je omogućiti djeci pripadnicima

manjina visoko kvalitetne programe za osnovno obrazovanje koji će odgovoriti na jedinstvene kulturološki uvjetovane akademske potrebe ove djece (Odjeljak 7101., 7203., 7302., 7303. i 7304.).

Posebna podrška pruža se i zanemarenoj djeci, onoj s poremećajima u ponašanju i bez mjesta stanovanja (Odjeljak 1115.(b)). Za djecu koja često mijenjaju mjesto prebivališta potiče se donošenje sveobuhvatnog programa kojim bi se ublažili prekidi i problemi na koje djeca nailaze zbog seljenja (Odjeljak 1301.). Djeci koja nemaju zadovoljavajuću kompetentnost u engleskom jeziku osiguravaju se programi učenja engleskog jezika (Odjeljak 3102.). Naglasak je na korištenju metoda i strategija koje se temelje na znanstveno utemeljenim istraživanjima, a prilagođavaju se individualnim potrebama svakog učenika (Odjeljak 1115.(c)). Odjeljak 3247. propisuje nužnost usavršavanja učitelja i nastavnika, pružanje instrukcija, mentorstva, savjetovanja i osnovnih obrazovnih usluga koje su izravno dostupne u školskom okrugu poput financiranja dodatnih materijala za učionice, troškova prijevoza ili ostalih troškova koji su povezani s osnovnih obrazovnim uslugama. Kako bi zadovoljili jedinstvene obrazovne potrebe djece s poteškoćama ističe se pravovremena identifikacija djece, pružanje potpore roditeljima i zadovoljavanje individualnih potreba svih učenika uključujući darovitu i talentiranu djecu.

Zakon *Individuals with Disabilities Education Act* (2004) promiče potrebu postavljanja većih očekivanja od djece s posebnim potrebama te boljeg osposobljavanja osoba s posebnim poteškoćama kako bi vodile samostalan i produktivan život u skladu sa svojim mogućnostima (Odjeljak 1400.(c)(5)(A)). Naglasak je na identifikaciji djece s teškoćama, kreiranju individualiziranih odgojno-obrazovnih programa (Odjeljak 1416.(d)) i inkluziji djece u redovna razredna odjeljenja (Odjeljak 1412.(a)(5)(A)). Izdvajanja učenika s poteškoćama iz redovnog obrazovnog okruženja u posebne razrede ili škole primjenjuje se ako ni uz posebnu podršku nije moguće osigurati zadovoljavajuću razinu obrazovanja djeteta s poteškoćom. U Odjeljku 1400.(d)(1)(A) navodi se da je svoj djeci s poteškoćama potrebno osigurati besplatno obrazovanje s naglaskom na individualne metode rada i povezane obrazovne usluge koje su prilagođene posebnim, jedinstvenim potrebama djeteta kako bi ih pripremili za daljnje obrazovanje i samostalan život. Za svakog učenika nužno je organizirati tim za individualizirani odgojno-obrazovni program (*Individualized education program team*) koji se sastoji od roditelja djeteta s teškoćom, najmanje jednog učitelja ili nastavnika, te jednog učitelja i nastavnika osposobljenog za rad s djecom s posebnim potrebama, kao i stručnjaka za specijalno obrazovanje koji je kompetentan za pružanje posebnih odgojno-obrazovnih usluga (Odjeljak 614.(d)). Provođenje programa odvija se na razini cijele škole, a utemeljeno je na znanstveno ispitanim metodama poučavanja, pozitivnim bihevioralnim intervencijama i uslugama rane intervencije (1400.(c)(5)). Nužno je osigurati sredstava za djecu pripadnike manjina kako bi se pružila prikladna podrška, financiralo provođenje istraživanja te osposobili stručnjaci za rad u području specijalnog obrazovanja. Također, ističe se i nužnost pružanja odgovarajućih usluga kako bi se omogućio što uspješniji prijelaz u daljnje obrazovanje ili zaposlenje (Odjeljak 1400.(10)).

Svakako se činim važnim istaknuti poticanje aktivnog angažmana roditelja u odgojno-obrazovnim ustanovama (Odjeljak 1412., 1415.(a)(7.)), obostrane komunikacije i rješavanja nesuglasica na pozitivan i konstruktivan način (Odjeljak 1400.(c) (8)). Naglasak se stavlja na odgovornosti roditelja, na njihovo jednako pravo sudjelovanja u odlučivanju i organiziranju najpogodnijeg obrazovanja za njihovo dijete.

RASPRAVA I ZAKLJUČAK

Pojam prava djece mijenjao se kroz povijest, a analizom dokumenta o pravima djece može se zaključiti da je još uvijek zastupljena slika o djetetu kao biću kojem je potrebna zaštita. To se posebice očitovalo u *Svjetskoj deklaraciji o opstanku, zaštiti i razvoju djece* (1990) kojom se primarno ističe potreba zaštite djece na međunarodnoj razini. Važno je istaknuti da je deklaracija donesena godinu dana nakon *Konvencije o pravima djeteta* (1989) koja po prvi put promiče aktivnu ulogu djeteta kao nositelja vlastitih prava. Budući da je primarna svrha ovog dokumenta zaštita djece na međunarodnoj razini, moguće je zaključiti da je zaštitnički stav odraz stvarnog stanja prava djece u svijetu te položaja djeteta u društvu. Aktivna uloga djece može se i treba postići, no to je moguće jedino u društvu u kojem vlada demokracija i nediskriminacija što nije još uvijek čest slučaj u mnogim državama. Liebel, Hanson, Saadi i Vandenhole (2012) ističu da se prava djece kao pravnih subjekata i nositelja vlastitih prava mogu ostvariti samo u društvima koja počivaju na demokraciji i socijalnoj jednakosti i koja se temelje na potpunom uvažavanju i ravnopravnosti svih pojedinaca.

No, je li moguće istovremeno štiti djecu i poticati pravo na aktivni angažman djece? S jedne strane, Polić (2015) ističe kako štiteći djecu, djelujući u njihovom najboljem interesu ponekad možemo zanemariti djetetovu perspektivu i mišljenje. S druge strane, ako dijete shvaćamo kao politički subjekt koji aktivno sudjeluje u donošenju odluka i izražava svoje želje moguće je njime manipulirati u situacijama i odnosima koje još uvijek ne mogu razumjeti. Iz tog razloga *Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava* (1996) ističe pravo djece na izražavanje vlastitog mišljenja i konzultiranja s njima, u skladu s njihovom razinom razumijevanja. No, takva interpretacija ne daje jasnu uputu na temelju čega odrasla osoba procjenjuje djetetovu mogućnost razumijevanja pojedine situacije.

Pri analizi nacionalnih dokumenata važno je uzeti u obzir sociokulturne posebnosti pojedine države. Sjedinjene Američke Države su federacija koja se sastoji od pedeset država koje imaju određen stupanj autonomnosti. Budući da se pojam djeteta tumači različito u pojedinoj državi, *Ustav SAD-a* (2011) nema jednoznačnu definiciju djeteta. Nadalje, bitno je naglasiti i da su *Svjetska deklaracija o opstanku, zaštiti i razvoju djece* (1990) te *Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava* (1996) dokumenti čija je osnovna i jedina svrha promicanje prava djece, a ustavi i odgojno-obrazovni dokumenti koji su analizirani, služe kao pokazatelj načina na koji države implementiraju načela i prava djece iznesena u međunarodnim konvencijama, poveljama i deklaracijama.

Zakoni o odgoju i obrazovanju primarno definiraju rad i kvalitetu odgojno-obrazovnog sustava, ali isto tako počivaju na inkluzivnim odrednicama. Iako

SAD inkluziju definira isključivo kao uključivanje osoba s poteškoćama u redovni odgojno-obrazovni sustav, njihovi zakoni osiguravaju jednake obrazovne mogućnosti te posebna sredstava, podrške i pomoć svim učenicima bez obzira na ekonomski status, nacionalnu, etničku ili rasnu pripadnost. *Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi Republike Hrvatske* (2008) također počiva na inkluzivnim odrednicama te u odgojno-obrazovni proces nastoji uključiti sve učenike bez obzira na razlike.

Bitan čimbenik u implementaciji inkluzivnih odrednica u odgojno-obrazovni sustav je kompetentnost nastavnika i učitelja za rad s djecom s posebnim potrebama. Zakonska regulativa SAD-a to posebno naglašava te ističe nužnost usavršavanja nastavnika i učitelja. Ističe se i korištenje znanstveno provjerenih metoda rada i programa, što je u Hrvatskoj teško ostvarivo budući da su sredstva koja država izdvaja za odgojno-obrazovni sektor mala. Pored toga, iako se *Zakonom o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi Republike Hrvatske* (2008) ističe potreba za stručnim usavršavanjem učitelja, u praksi se često susrećemo s učiteljima i nastavnicima koji nemaju dostatna znanja i vještine za rad s djecom s posebnim potrebama jer ih se primarno osposobljava za rad s "redovnim učenicima" (Batarelo Kokić, Vukelić i Ljubić, 2009), a ni posebna podrška u obliku dodjeljivanja asistenata u nastavi nije primjereno organizira. Nadalje, za razliku od SAD-a, u Republici Hrvatskoj ne provodi se ni evaluacija rada nastavnika na nacionalnoj razini te izostaje konkretan plan primjene zakona u praksi.

Moguće je zaključiti da iako se u literaturi promiče uloga djeteta kao aktivnog sudionika i nositelja vlastitih prava, taj koncept i dalje treba razvijati. Kako bi se koncept aktivne uloge djeteta bolje razumio i razvio, predlaže se ispitati odnos između aktivne uloge djeteta i zaštitničkog odnosa prema djeci u budućim istraživanjima. Odgovor na to istraživačko pitanje dao bi bolji uvid u moguću ovisnost ili neovisnost ovih dvaju koncepata. Nadalje, analiza pokazuje da su osnovne inkluzivne odrednice izrazito zastupljene u dokumentima o pravima djece, ali izostaje aspekt implementacije politika o pravima djece na razini odgojno-obrazovne ustanove. Analizom takvih dokumenta (npr. kurikula škole) dobili bismo stvarni uvid u način implementacije inkluzivne filozofije u praksu.

LITERATURA

1. Agencija Europske unije za temeljna prava i Vijeće Europe. (2016). *Priručnik o pravima djeteta u europskom pravu*. Luxembourg: Ured za publikacije Europske unije. Preuzeto s: <http://fra.europa.eu/en> (20.6.2017.)
2. Batarelo Kokić, I.; Vukelić, A.; Ljubić, M. (2009). *Mapiranje politika i praksi za pripremu nastavnika za inkluzivno obrazovanje u kontekstima socijalne i kulturalne raznolikosti: Izvješće za Hrvatsku*. Bologna: European Training Foundation.
3. Batarelo, I.; Podrug, Ž.; Apostoloski, T. (2009). Financing education in Croatia. U: C. Bischoff (ur.), *Public money for public schools: Financing education in South Eastern Europe* (79-102). Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative.
4. Bell, L.; Stevenson, H. (2006). Education policy: process, themes and impact. *Leadership for learning*. London: Routledge.

5. Child Welfare Information Gateway (2016). Major Federal legislation concerned with child protection, child welfare, and adoption. Washington: U.S. Department of Health and Human Services, Children's Bureau.
6. Corbin, J., Strauss, A. L. (2008). *Basics of qualitative research*. Los Angeles, CA: Sage Publications Inc.
7. Council of Europe (2003). *Convention on Contact concerning Children*. Strasbourg: Council of Europe. Brussels: Council of Europe. Preuzeto s: <https://rm.coe.int/168008370f> (15.6.2017.)
8. Fairbrother G.P. (2007) Quantitative and Qualitative Approaches to Comparative Education. U: Bray M., Adamson B., Mason M. (ur.). *Comparative Education Research. CERC Studies in Comparative Education, vol 19*. (39-62). Dordrecht: Springer.
9. Haddad, W.D.; Demsky, T. (1995). *Education policy-planning process: an applied framework*. Paris: UNESCO, International Institute for Educational Planning.
10. Filipović, G. (2009). Iskustva iz prakse- inicijative ureda pravobraniteljice za djecu u području zakonskog uređenja prava djece. *Ljetopis socijalnog rada*, 16(3): 659-680.
11. Haddad, W. D.; Demsky, T. (1995). *Education Policy-Planning Process: An Applied Framework. Fundamentals of Educational Planning 51*. UNESCO. Paris France.
12. Hayes, N. (2002). *Children's Rights - Whose right? A review of child policy development in Ireland*. Dublin: The Policy Institute.
13. HG.org Legal Resources (n.g.). Children's Rights. Preuzeto s: <https://www.hg.org/children-rights.html> (16.7.2017.)
14. Holzscheiter, A. (2010). *Children's Rights in International Politics: The Transformative Power of Discourse*. London: Palgrave Macmillan.
15. Hornby, G. (2014). *Inclusive Special Education: Evidence-Based Practices for Children with Special Needs and Disabilities*. New York: Springer.
16. Hrabar, D. H. (2013). Nova procesna prava djeteta - europski pogled. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, 4(1): 65-76.
17. Ivančić, Đ.; Stančić, Z. (2013). Stvaranje inkluzivne kulture škole. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 49(2): 139-157.
18. Kopic, Ž.; Korajac, V. (2010). Djeca i djetinjstvo u dokumentima o pravima djece. *Život i škola*, 56(24): 45 – 54.
19. Kovač, V. (2007). Pristupi analizi obrazovne politike. *Pedagogijska istraživanja*, 4 (2): 255-267.
20. Liebel, M.; Hanson, K.; Saadi, I.; Vandenhole, W. (2012). *Children's Rights from Below: Cross-Cultural Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
21. Louis, L. (1993). *Obrazovne politike*. Zagreb: Educa.
22. Maleš, D.; Milanović, M.; Stričević, I. (2003). *Živjeti i učiti prava : odgoj za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja*. Zagreb: Filozofski fakultet, Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo.
23. Mount, S. (2011). U.S. Constitution. Preuzeto s: <https://www.usconstitution.net/xconst.html> (1.7.2017.)
24. MZO (n.g.). *Obrazovanje na jeziku i pismu nacionalnih manjina*. Zagreb: Ministarstvo znanosti i obrazovanja. Preuzeto s: <https://mzo.hr/hr/rubrike/obrazovanje-nacionalnih-manjina> (19.7.2017.)
25. Narodne novine (2008). *Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi*. Zagreb: Narodne novine, br. 87/08.
26. Narodne novine (2010). *Ustav Republike Hrvatske*. Zagreb: Narodne novine, br. 85/10.

27. Nie, Y. (2017). Combining narrative analysis, grounded theory and qualitative data analysis software to develop a case study research. *Journal of Management Research*, 9(2): 53-70.
28. Polić, P. (2015). Što za pedagogiju znači pitanje o odnosu potreba i prava djeteta? *Pedagoški istraživanja*, 12(1-2): 149-160.
29. Republika Hrvatska, Pravobranitelj za djecu (2014). *Alternativni izvještaj Odboru za prava djeteta UN-a*. Zagreb: Pravobraniteljica za djecu.
30. Republika Hrvatska, Pravobranitelj za djecu (2016). *Djelokrug rada*. Preuzeto s: <https://dijete.hr/pravobranitelj/sto-i-kako-radi-pravobraniteljica/> (21.5.2019.)
31. Sandelowski, M. (2000). Focus of Research Methods. Whatever Happened to Qualitative Description? *Research in Nursing & Health*, 16(4): 334-340.
32. Spajić-Vrkaš, V. (2001). *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO.
33. Širanović, A. (2012). Pravo na obrazovanje između zakonske regulative i prakse. U: Nikolić, M. (ur.) *Unapređenje kvalitete života djece i mladih* (63-73). Tuzla: Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih.
34. Tomaševski, K. (2001). *Human rights obligations: making education available, accessible, acceptable and adaptable*. Lund: Raoul Wallenberg Institute of Human Rights and Humanitarian Law.
35. Tomaševski, K. (2008). The State of the Right to Education Worldwide: Free or Fee?: 2006 Global Report. In *Power, Pedagogy and Praxis* (pp. 19-53). Brill Sense.
36. Trowler, P. (2003). *Education policy. Education Policy (The Guildredge Social Policy Series)*. London: Routledge.
37. UN (1989). *Konvencija o pravima djeteta*. New York: United Nations. Preuzeto s: <http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/multi-org-inicijative/ujedinjeni-narodi/konvencija-o-pravima-djeteta/> (21.5.2019.)
38. UN (1990). *Svjetska deklaracija o opstanku, zaštiti i razvoju djece*. New York: United Nations. Preuzeto s: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/legislation-and-case-law-international-legislation-general-declarations/world-declaration-survival_en (23.5.2017.)
39. UNESCO (2009). *Policy Guidelines on Inclusion in Education*. Paris: UNESCO. Preuzeto s: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000177849?posInSet=1&queryId=d117ebbe-414a-46bf-885e-3ece7995460d>
40. UNESCO (1994). *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*. Paris: UNESCO. Preuzeto s: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000098427?posInSet=1&queryId=316c471e-8861-49ba-a49c-0fb6381299e8> (5.10.2019.)
41. UNESCO (2000). *The Dakar Framework for Action. Education for all: Meeting our Collective Commitments*. Paris: UNESCO. Preuzeto s: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000121147?posInSet=1&queryId=cfe919e7-5b1c-4869-ae8c-2cbfe4f5f030> (5.10.2019.)
42. UNESCO (2015). *Incheon Declaration. Education 2030: Towards Inclusive and Equitable Quality Education for All*. Paris: UNESCO. Preuzeto s: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656> (5.10.2019.)
43. UNICEF (2014). *Child Rights in Education: Rooting Child Rights in Early Childhood Education, Primary and Secondary Schools*. Geneva: UNICEF Private Fundraising and Partnerships Division. Preuzeto s: <https://www.unicef.org/eu/crtoolkit/downloads.html> (5.7.2017.)

44. United States (1965). *Elementary and secondary education act of 1965*. Washington: U.S. Government Printing Office. Preuzeto s: <https://www2.ed.gov/policy/landing.jhtml?src=pn> (5.7.2017.)
45. United States (2004). *Individuals with Disabilities Education Act*. Washington: U.S. Government Printing Office. Preuzeto s: <https://www2.ed.gov/policy/landing.jhtml?src=pn> (13.7.2017.)
46. United States. Department of Education (2017). *The Rehabilitation Act of 1973*. Washington D.C.: ED Pubs. Preuzeto s: <https://www2.ed.gov/policy/speced/reg/narrative.html> (5.7.2017.)
47. United States. Department of Education, Office of Special Education and Rehabilitative Services (2008). *Education and Inclusion in the United States: A Brief Overview*. Washington D.C.: ED Pubs. Preuzeto s: <https://www2.ed.gov/about/offices/list/osers/osep/index.html> (9.7.2017.)
48. United States. Department of Education, Office of Special Education and Rehabilitative Services (2015). *Vocational Rehabilitation Act*. Washington D.C.: ED Pubs. Preuzeto s: <https://www2.ed.gov/policy/speced/reg/narrative.html> (9.7.2017.)
49. United States. Department of Education (n.g.). *IDEA The Individuals with Disabilities Education Act*. Washington D.C.: ED Pubs. Preuzeto s: <https://sites.ed.gov/idea/#a/> (10.7.2017.)
50. Vican, D.; Karamatić Brčić, M. (2013). Obrazovna inkluzija u kontekstu svjetskih i nacionalnih obrazovnih politika – s osvrtom na hrvatsku obrazovnu stvarnost. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 59(30): 48-65.
51. Vijeće Europe (1996). *Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava*. Strasbourg: Vijeće Europe.
52. Walker, N.E.; Brooks C.M.; Wrightsman, L.S. (1998). *Children's Rights in the United States In Search of a National Policy*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
53. Wellington, J. (2015). *Educational Research: Contemporary Issues and Practical Approaches*. London: Bloomsbury Publishing Plc.